

АНДРИЧ КАТО СВОЙ. КЛЮЧОВИ МОМЕНТИ В ПОЛСКАТА РЕЦЕПЦИЯ НА ИВО АНДРИЧ

Маргрета Григорова
Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

ANDRIC'S KINSHIP WITH POLAND: HIGHLIGHTS IN THE POLISH RECEPTION OF IVO ANDRIC

Margreta Grigorova
St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

The Polish reception of Andric certainly acknowledges his kinship to Poland. The reasons for that are largely related to the place Poland occupies in his biography, to the one year of studies he spends in Cracow, his help to release Polish professors from Nazi concentration camps in Saschenhaus and Dachau, as well as the fact that he holds the honorary title of Doctor Honoris Causa of the Jagiellonian University. These reasons are outstanding among the many others that point to Andric's kinship to Polish writers. Some critics maintain that his creative quests form another major itinerary of convergence. Fairly eloquent are likewise the attempts to protect him from ideological manipulation in late XXth century. The article examines not only crucial biographical moments, but also dwells on key concepts in Polish critical thought that help study his creative quests.

Key words: Polish reception, Cracow, Bosnia, Sonderaktion Krakau, concepts of convergence, Batowski

*Андрич беше и до края на
живота си остана наш приятел*
Хенрик Батовски

Андрич като свой. Концепти на близостта

Полската рецепция на Иво Андрич определено разпознава босненския писател като свой. Причината за това в голяма степен може да бъде намерена в свързаните с Полша моменти от биографията му, но не се изчерпва с тях, а напротив, надгражда ги и извисява техния смисъл. Опорните, „полско оцветени“ събитийни точки при Андрич,

привличащи рецепционна активност, са: студентското време в Краков, пресечено от избухването на Първата световна война (1914 г.); решаващата помощ на дипломата Андрич за освобождаването на затворените в концентрационни лагери краковски преподаватели през 1940 г.; избирането му за доктор хонорис кауза на Ягелонския университет през 1964 г., три години след Нобеловата награда на писателя. Всеки от тези ключови моменти служи на разпознаването на Андрич като свой, между тях протича връзка и приемственост, всеки следващ момент е повод за припомняне на предишния, а общото им въздействие се влива в топлината на полската му аура. Към изредените опорни точки на рецептивна активност може да се добави и стандартната и универсална като обект на интерес Нобелова награда, единствената, връчена на писател от южнославянския ареал.

Можем да видим знаците на приемането в литературнокритическите концепти на близостта, присъстващи в написаните за него полски монографии и статии, в посветените му сборници, в осъществените преводи, издания и инициативи, в жестовете на отбрана от сполетелите писателя идеологически покушения и опита за посмъртното анулиране на Нобеловата му награда през 90-те години на XX век. Тези посегателства, осъществени през последните десетилетия на отминалия XX век, биват красноречиво определени като „втора смърт“ (Берич 1999: 15) и „посмъртно изгнание“, осъществено от няколко национални култури, като резултат от идеологическите интерпретации на творчеството му (Желински 2003а: 332 – 356).

Над биографичните факти и контекстите на литературния Нобел стои факт от друго естество и това е творческата вселена на Андрич, излъчваща хуманистичните му послания. Тяхното първостепенно значение отбелязва с точни думи Ян Вежбицки: **„Присъствието на Андрич в полското културно съзнание не е преди всичко резултат от връзките му с нашата култура, не е главна причина за това присъствие и получената от него Нобелова награда. Поводът за близостта на Андрич трябва да се търси в самата материя на неговите творби, в неговата екзотична Босна, която става неочакван съсед на родните ни земи благодарение на хуманистичното съдържание на творбите му, свързано чрез изразително родство с ценностната система, формирана в полската традиция. Тази близост и това сродство, плодотворните му срещи с полските читатели са факти, достойни за по-задълбочено внимание“** (Вежбицки 1988: 6).

Причините за приемането на Андрич като свой от страна на полската рецепция са както външни, събитийни, така и вътрешни,

свързани с гравитационната сила на някои от най-въздействащите Андричеви топоси, намиращи свои полски емоционални и мисловни еквиваленти и рефлекс на отзивчивост. В началото на тяхната поредица можем да поставим феноменологията на **екзотичния босненски свят, този „болезнен комплекс“** (Вежбицки 1965: 74), **„припомнящ Американския юг на Фокнър“** (Вежбицки 1965: 88), **„забравен от Бога, в който добро и зло, радост и страдание, страх и смелост губят еднозначния си смисъл“** (Жоравски 1988: 7) – този свят е ключ, отправна точка и начало и в двете основни полски монографии¹. Той присъства и като **образ на „културната симбиоза“**, с богатото си съдържание на идеи и символи на безконфликтно разбиране за съдбата на хората, религиите и народите (Желински 2003б: 25 – 36). Значими за полската рецепция са и **хърватските предпочитания** на Андрич, които, въпреки че Андрич няма нищо против да бъде определян като сръбски писател, го представят и като „човек на Латинския запад“ (Бобровницка 1988: 8). Особено притегателен и приеман като близък за полската култура, защото е част от нея, е **францисканският елемент**. Силен и отчетлив в творчеството на Андрич, свързан с родните му места, той е отразен както в есето му за свети Франциск, така и в избора на фра Петър за „свършения разказвач“ (Вежбицки 1977: 5 – 17)². Притегателно за полската рецепция е четенето на Андрич през дискурса на **пограничието** с неговите парадокси и съпровождащ ефект на авторова самота (Домбровска-Партика 2004: 69 – 81) – прочит, повлиян може би от факта, че пограничията са част от модела на полското историческо и културно развитие. Привлича интерес загадката на творческите **неспокойствия** и преодоляването на **страха** (Бобровницка 1997: 78 – 84; Бобровницка 1988: 7 – 23). Към парадигмата на сходството може да бъде отнесен и дискурсът на **месианизма** с неговите християнски кодове, изследван от Богуслав Желински в сравнителнобалкански план, в светлината на въведената от Анджей

¹ С описание на изстрелите в Сараево през 1914 г. на фона на спящата Босна и Хърватия започва първата полска монография за Андрич на Ян Вежбицки (Вежбицки: 1965). Освен, че започва монографията си с босненската ситуация през 1914, първият монографист на Андрич – Ян Вежбицки, отделя специална глава на Босна, вж. 74 – 90. С името на Босна и няколко метафорични формули за нея започва книгата на Жоравски – втората полска монография за Андрич (Жоравски 1988).

² На францисканската тема и посочените ѝ проявления обръща внимание Ян Вежбицки в предговора към изданието: Andrić I. Opowiadania o bracie Piotrze. Rozmowa z Goya. Łódź, 1977. Откъс от предговора, свързан с францисканството, е публикуван в приложението към цитираната книга на Жоравски, с. 11 – 112.

Валицки дефинитивност (Желински 2008)³. Споменатите топоси образуват своеобразна полска идентичностна мозайка, чрез която бива приет и осмислен Андрич. Долавя се дирене на паралел и докосване, на родствена, близка вселена и разбираема от полска гледна точка нестандартна биография, вписана в сложна културноисторическа и географска оптика. Различното става свое. Андрич предизвиква усещане за близост, сродство и споделеност.

Извайва се рецепционна фигура на духом свързания с Полша и белязан със спотаена тайна Андрич. Неговото външно мълчание е притегателно за полското вслушване и призовава към пътуване през красноречието на творческия му свят. „Югославянският лауреат на Нобелова награда и доктор хонорис кауза на Ягелонския университет Иво Андрич беше човек изключително некомуникативен – пише Мария Бобровница. – Винаги вътрешно съсредоточен, мълчалив, потопен в света на мисълта, самотник, който обича тишината. (...) Запитван за директното му мнение, се отклоняваше от отговора, така както избягваше и компаниите и разговорите. Сякаш че отсъстваше, пребиваваше в някакво друго измерение. Това не значи, че бягаше в света на фикцията, значи само, че гледаше на заобикалящия и болезнен свят като на ребус, в който трябва да се разчете скритият смисъл. (...) Можем ли да допуснем, че това негово мълчание и самотата му крият някакъв „спор с Бога“ или опит да бъде разбрана човешката екзистенция?“ (Бобровница 1988: 8) – така започва Бобровница опита си да реконструира неговия светоглед, опирайки се на най-ясните понятия ключове, които Андрич оставя. Нейните думи са продължение на започнат вече сюжет. Те звучат в ехото на казаното от Вежбицки в монографичния раздел „Похвала на разговорливите“: „Андрич е мълчаливец. Говори за себе си малко и с нежелание. Знае се за неуспехите на журналистите, които се опитват да проведат интервю с него. Обикновено вместо за разговор могат да разкажат за „мълчание с Андрич“ или за своя монолог...“ (Вежбицки 1965: 130).

Стремежът Андрич да бъде припомnian в Полша протича на равнището на неговото преоткриване и актуализиране, за което помагат събития, годишнини и идеи. Неговият рецепционен портрет се развива във времето, присъствието му в полското културно съзнание търси

³ На тази тема е посветен и докладът на Б. Желински „Ivo Andrić jako pisarz dialogu międzykulturowego i międzyreligijnego“, който имах възможност да прочета преди неговото отпечатване в предстоящия сборник от конференцията, проведена в Лодз през април 2012 г. на тема „Ivo Andrić jako pisarz dialogu międzykulturowego“.

по-голяма пълнота, доминира съзнанието, че още много трябва да се направи. В послеслова към сборника, издаден за 10-годишнината от смъртта му, Ян Вежбицки се опитва да очертае перспективите пред Андричевата рецепция, посочвайки сред разнообразните прочити на Андрич проблематиката на моралното неспокойствие, екзистенциалната перспектива, психоаналитичния прочит: „Андрич остава автор, непочетен докрай – пише Вежбицки. – (...) Кристалната изразителност на неговата проза представлява постоянен импулс за интерпретаторите и все пак сред множеството прецизни прочити на тази проза ще продължава да буди интерес нейният хуманистичен смисъл“ (Вежбицки 1988: 117)⁴. За съжаление, 100-годишнината от рождението на писателя (1992 г.) съвпада с разгара на големия сръбско-хърватския драматичен конфликт от края на миналия век – като горчиво сбъждане на тъжните предупреждения на босненския мъдрец. Вече са в ход нападките срещу него. Но в Полша, както вече посочихме и ще проследим допълнително, се появяват рефлексии на отбрана на посмъртния лик на Андрич от идеологическите манипулации.

Вечното завръщане на хуманиста Андрич в Полша ясно личи и в платформата на последната Андричевска конференция под надслов „Иво Андрич – писател на межкултурния диалог“ (19 – 20 април 2012 г., Лодз), която разглежда Андрич в светлината на интеркултурността, балканския месианизъм, препрочита на балканските митове и отправя апел към обновени гледни точки.

Краков – романтичният магизъм на старата столица и ключовете на историята

Андрич се озовава в Краков през 1914 г., след като се обучава за кратко в Загреб и Виена. Кажимеж Жоравски пояснява, че старата полска столица отваря университетските си двери за босненския млад поет в голяма степен по волята на случая. В цитираното от монографиста писмо от декември 1913 г. Андрич споделя, че след прекарана година в Загреб и заверени 2 семестъра се е пренесъл във Виена, но климатът там не му е понесъл, затова възнамерява да учи в някой от по-малките чуждестранни университети. И както често става, именно случаят има по-голямо значение от планираните намерения. Тези негови намерения не се осъществяват и за сметка на тях той потегля за Ягелонския университет, където пребивава до края на юни 1914 г. (Жоравски 1988: 19). Към сведението на Жоравски можем да добавим

⁴ Сборникът, в който се намира послесловът на Вежбицки (той е и негов редактор и съставител), успява да излезе през 1988 г. – 3 години след десетгодишнината от смъртта му (вж. Андрич 1988).

информацията, подадена от Джордже Живанович, който пише, че Андрич се е посъветвал при избора си на университет със своя преподавател и приятел – значимия хърватски книжовник Тугомир Алаупович (1870 – 1958), който вероятно му е препоръчал Краков (Живанович 1994: 142). Точната дата на записването му в Ягелонския университет подава Мирослав Караулац, позовавайки се на неговото съхранено в архива на университета вписване – това е 24 април 1914 г. (Караулац 2003: 111).

Макар и кратък, краковският период е представен като особено значим от полските монографисти Ян Вежбицки и Кажимеж Жоравски. Личи си, че този дял от живота на Андрич е любим за тях и с нескриваема жар му отдават вдъхновеното си внимание. В него те виждат ефект на инициация, неотделим от въздействието на старата полска столица. Откриват краковски печат върху духовния свят на Андрич, върху формирането на историческото и художественото мислене на младия поет и бъдещ прозаик. Краков е митопоетичният град – ключ към полскостта и градът на първото сериозно школуване в полската литература, но Краков дава и прозрение за родната на Андрич история. „Този нямащ и година престой в Краков е съществен епизод от живота на писателя – пише Вежбицки. – Младият поет меланхолик, увлечен по декадентската литература, чувствителен към историческата атмосфера на града, се озовава в Краков, при Вавел с гробовете на полските крале, Краков на Виспянски и на Млада Полша“ (Вежбицки 1965: 14).

Кои са незаменимите дарове на старата полска столица за босненския поет и бъдещ писател? Андрич попива в Ягелонския университет духа на великата полска романтична култура чрез лекциите на Игнаци Хжановски, преподавателя, който, арестуван заедно с множество ягелонските професори на 6 октомври 1939, умира в Захсенхаузен и когото за съжаление Андрич закъснява да спаси⁵. В хармонично резонансно трептене застават до романтичните картини визиите на Виспянски, оживели на лекциите на Тадеуш Грабовски, бъдещия полски посланик в България, инициатор на списанието *Полско-български преглед* и на свързаното с него Полско-българско дружество. Какво по-подходящо посвещение в духа на „омагьосания град“ (както Андрич нарича в писмата си Краков) от това на родения тук и омагьосан със същата тази магия Виспянски (Вж. Вежбицки 1965: 23).

⁵ Името на един от най-изтъкнатите полски учени литературният историк Игнаци Хжановски присъства в листата на загиналите краковски преподаватели (Пачинска, Бушко 1995: 282, 294).

В плеядата от преподаватели трябва да бъдат добавени и имената на вдъхновяващия филолог и историк Мариан Зджеховски (принуден също да напусне Краков през 1914-а, първата година на войната) и литературния историк, познавач на старата полска литература, Станислав Виндакевич.

Андрич е покорен от Виспянски и от романтиците, отделя внимание на всеки от тях, чувства притегляне от Словацки. Своите впечатления от града той отразява в писмата и статиите си до вестник „Хърватски покрет“. Магичното очарование и величието, с което покорява сетивата на Андрич историческата сцена на града, личи в цитираното от Вежбицки писмото, публикувано в бр. 106 на „Хърватски покрет“: „Желязо и камък, смърт, злато и преходност, мъртви крале, жива слава на мъртво кралство. Спокойно светващи лампи. Масивни гробници и ниски сводове притискат към земята, усеща се присъствието на неразгадаемо величие; чувствам се беден и незначителен; бедни сме: аз и всички мои, сам себе си губя от очи, ставам и ням, и малък пред красотата и величието на онова, което е било“ (Вежбицки 1965: 14).

Интересно е да бъде сравнено полското представяне на краковския период със сръбското – на Джордже Живанович в статията му „Краков на Андрич“. Белградският литератор обръща внимание, че първите полски впечатления от града са тъжни, дори предизвикват нощно неспокойствие (Живанович 1994: 143). Но по отношение на значимостта на наученото и преживяното тук Андрич е категоричен. Живанович, който лично се е познавал и разговарял с Андрич, пише: „Когато разговарях с Андрич за това кое литературно влияние е имало най-голямо значение за началното формиране на литературната му личност, получавах един-единствен отговор: Краков и Полша. Или обратното. Но винаги този отговор“. Живанович обръща внимание на високата оценка на полската култура, дадена от Андрич, цитира фрагменти от писмата му, в които ясно личат възхищението му („Не съм срещал по-хубав град през младостта си“, „Поляците са влюбени в изкуството“) и жаждата му да попие ценностите на тази култура, чувствайки се „като гладно дете пред отрупана трапеза“ (Живанович 1994: 144). Писмата на Андрич, подсилени с казаното в разговори, съдържат красноречиви доказателства за въздействието и значението на Краков и на осъществената тук среща с полската култура – значение с важна формираща роля.

Още по-важно и интересно е да чуем какво казва самият Андрич за връзката си с Краков след цели 50 години, през 1964 г. В своето

слово при връчването на почетното научно звание „Доктор хонорис кауза на Ягелонския университет“ Андрич изповядва своите чувства и мисли към Краков и Полша: „...В периода на моето студентско скиталчество аз дойдох в този вековен, но вечно жив град и се записах в университета, който, както тогава ми изглеждаше, трябваше да бъде школа за моята младост. (...) В университетските зали, а също и извън тях в постоянен контакт с моите полски колеги, а също и с хора с различни професии усвоявах, доколкото ми позволяваше моята възраст и подготовка, първите истини за поляците и тяхната съдба. В библиотеките, театрите, музеите, на изложбите на съвременните полски творци започнаха да се обрисуват първите контури на полската култура, която все повече ме привличаше със своята автентичност, със стремежа си към съвършенство на формата и особено със своето постоянство, а дори и с противоречията си. (...) Моите младежки планове започнаха все по-ясно да се свързват с Краков. И точно тогава, когато имах най-много надежда, че ще успея да проникна в тази среда, че ще позная всичките му страни и ще получа възможно най-много, точно тогава бях брутално лишен от моите мечти – избухна Първата световна война“ (Андрич 1988 : 107 – 108). На това място Андрич прави тъжна пауза, добавяйки, че думите „Тогаваш настъпи войната...“ са били мрачен мотив за неговото поколение. В по-нататъшния ход на словото си Андрич казва, че каквото и да е видял и научил след това през годините, времето, преживяно в Краков, остава като „трайна следа“ и като „неясен, но вечен дълг спрямо тази култура и този народ“ (Андрич 1988 : 107 – 108). Мотивът за прекъснатата връзка с града напомня за онзи момент от „Мостът на Дрина“, когато бива разрушен един от сводовете на моста, но копнежната връзка между двата бряга остава заедно с надеждата, че градивната сила на моста пребъдва във времето и пространството. Краковският престой е драстично прекъснат от изстрелите в Сараево, но мостът между Полша и Андрич остава.

Тръгването на Андрич от Краков е болезнен момент от неговата биография, според Жоравски – обгърнат от известна тайнственост. Както отбелязва монографистът, фактът, че „на 28 юни в Сараево другарят от литературните дискусии Гаврило Принцип натиска неколкостранно спусъка на револвера“, довежда до бързо напускане на Краков и отправяне на Андрич към Сплит, където на 29 юли е арестуван заради участието си в „Млада Босна“. Защо не се отправя към Сараево, където живее майка му, или към Вишеград, където живеят негови близки – задавайки тези въпроси, Жоравски стига до извода, че в

този избор на Андрич се съдържа една от тайните на живота му (Жоравски 1988: 24).

Какво се случва през краковската половин година във вътрешния развой на Андрич според неговите полски монографисти? Според виждането на Ян Вежбицки по време на престоя му в Краков у Андрич се извършват няколко много важни кристализации. Едната от тях засяга „идеала на артиста, на твореца, най-висшия идеал“, който бива формулиран тук, под въздействието на запознаването с полската литература и най-вече с Виспянски (Вежбицки 1965: 17 – 18). Другата кристализация е свързана с концепцията за историята. Вежбицки смята, че „в Краков възниква очертанието на Андричевата концепция за историята“ (Вежбицки 1965: 16), прозряна в общението с историческия дух на старата столица, към който Андрич отправя жестоките си босненски въпроси. Според първия полски монографист на Андрич тази концепция личи най-ясно в статията му под заглавие „Първи и Трети май“, публикувана в бр. 134 на „Хърватски покрет“ също от 1914 г., в която Андрич прави връзка между двата празника, разсъждава върху проклятието на поколението и тежестта на неговата изгубеност. В статията си Андрич призовава към „голямия конгрес на потиснатите“, на който със сигурност ще има кой да дойде (Вежбицки 1965: 17).

И Вежбицки, и Жоравски се опитват да реконструират размислите на Андрич върху съдбата на родината му, неговите търсения и прокълнати въпроси, а също и намерените отговори. За Вежбицки Краков дава на Андрич болезнено усещане за „нищото“, съзнанието, че „ние нямаме историческа традиция, нашата традиция е формирана от политическите ни завоеватели“, но и осъзнаването на силата на настоящето (Вежбицки 1965: 15). За Жоравски Краков е градът, който може би дава прозрение за връзката на босненската култура с европейската. Славянският момент улеснява това прозрение. „Ето че в Краков, първия опознат град с голяма традиция и богато и многовековно историческо наследство, е изтъкана нишка, свързваща мрачната Босна с европейската култура. Европейска, но в славянски вариант, следователно по-близка за Андрич – пише Жоравски. – Може би именно в Краков Андрич стига до конфронтацията на тези две култури, за да може като последица да стигне до убеждението, че това, по което толкова много се различават, има единствено външен характер, че видимите разлики са в обичаите, всекидневното поведение на хората, формата на архитектурните паметници, в същото време екзистенциалните страхове и моралните тревоги, радостта и любовта,

стремежът към свободата и бягството от нея имат нещо общо, един и същ извор – защото същността им е идентична. Може би именно в Краков – по време на забранените от лекарите нощни разходки и въпреки това част от постоянен ритуал – той разбира, че пишейки за босненските си земляци, за власите и потурнаците, за могъщите турски везири и бедните братя францисканци, трябва да види в тях преди всичко хора, защото само по този начин може да бъде постигнато общочовешкото измерение“ (Жоравски 1988: 23). В посочените виждания на полския монографист личи предпоставената опозиция Босна – Европа, докато Полша е представена като интегрална част от европейската култура, като култура с непрекъснато развитие – концепция, развита в ключовата книга на Мария Бобровницка „Наркотикът на мита“ (Бобровницка 1995).

В интерпретацията на Вежбицки формираната в Краков историческа концепция се свързва и с промяната на жанрово-стиловата ориентация при Андрич. В интерпретацията на Вежбицки преходът от субективно-изповедното към епическото и прозаическото е воден от стремежа на писателя да защити и „облече“ чувствителността си, която преди това е оголвал в лирическите си изповеди и затова се е чувствал уязвим. „След трескавите, патетични монолози Андрич като че ли се смълчава. Зрелият вече писател вече се отдалечава от експозиционизма на лирическата изповед като от нещо неблагоприятно. И вместо неговото „аз“ герои на творчеството му стават оттам нататък „турците и нашите“ от далечното и близкото босненско минало“ (Вежбицки 1965: 31).

Според Вежбицки най-вероятно в този процес на промяна се реализира скриването на Андрич в мълчанието, което, както вече показаме, налага своя печат върху полския му портрет. Същият този процес в лоното на ранното Андричево лирическо творчество е уловен от Светлозар Игов като процес на „десубективизиране на лирическия изказ“ в рамките на „интензивна концептуална еволюция, която има и съответен жанрово-структурен еквивалент“. Както отбелязва Игов, „Андрич търси да изрази и гласовете, с които говори този свят. (...) негов идеал става светът, видян като историята, която „сама себе си разказва“ (Игов 1992: 70, 69, 71).

Този свой идеал писателят разкрива в Нобеловата си реч, публикувана от Жоравски като приложение към книгата му. В нея Андрич изтъква като една от любимите си сентенции следната мисъл на Гьоте, която е открил и у Камю: „Задачата на твореца е не да говори, а да твори“. Той посочва изконността на разказа за „човешката съдба, за

която без край и без прекъсване хора разказват на хората. И така, изглежда, че човечеството още с първия блясък на съзнание разказва през вековете самото себе си, в милиони варианти, може би заедно с дишането на белите си дробове и пулса на вените си, непрестанно разказва един разказ. (...) А може би разказващият своята творба трябва да помогне на човека, да му даде сила и надежда? Може би неговото призвание е да разкаже от името на всички, които не са могли или са били преждевременно повалени от живота злодей и не са могли да се доизкажат?“ (Андрич 1988: 104).

Случва се така, че Андрич успява да даде не само своя писателски, но и действителен принос в името на живия разказ и оцеляването на разказвачите.

***Sonderaktion Krakau* и Андрич**

Sonderaktion Krakau оставя незаличима следа в разказите от хрониките на Ягелонския университет и окупирания Краков. И до днес зала 56 в *Collegium Nowum* предизвиква тръпка и горчиво припомняне. На 6 ноември 1939 г. тогавашният ректор на Ягелонския университет – големият славист Тадеуш Лер-Сплавински, получава заповед от нацистите, начело с Бруно Мюлер, да събере всички преподаватели от университета в посочената зала. Влиза в ход нацистката акция под кодово наименование *Sonderaktion Krakau*, вследствие на която повече от 180 преподаватели от краковските висши учебни заведения са арестувани и изпратени във фашисткия концлагер в Захсенхаузен. Обвинени са в това, че са открили академичната година без одобрението на немските власти и че са настроени враждебно към немското учение. Напразно ректорът Лер-Сплавински и взелият след него думата предишен ректор професор Естрейхер се опитват да противостоят веднага, напразни са и следващите опити за постигане на човешко решение. При завръщането си на ректорската длъжност след войната, през 1946 г. Сплавински има възможност да разкаже за изживения ужас и абсурд (Лер-Сплавински 1946: 10). Станислав Естрейхер няма тази възможност, той умира в лагера.

Сред арестуваните и депортирани в лагера професори са знаменити учени и преподаватели, между тях са някои от бившите преподаватели на Андрич, тук е споменатият вече голям полски историк Игнаци Хжановски, който, както посочихме, умира в лагера. Освен него умират от изтощение Антони Мейер, Стефан Бернарски, Тадеуш Гарбовски, Феликс Рогоджински, Михал Шедлецки, Кажимеж Коста-

нецки, Адам Ружански, Владислав Таклински, Антони Хоборски, Леон Стернбах (Франчишек 2010: 55).

Сред оцелелите и завърнали се в Полша е и хърватският славист Вилим Франчич, личност, изиграла голяма роля за полско-хърватското сътрудничество. По-късно, през 1970 г., Франчич описва своя спомен от събитията, както и опитите си да им повлияе. Освобожденият по-рано Франчич продължава опитите си за освобождаване на полските учени. Той пише, че осъществява две визити при Андрич в Берлин през юни и септември 1940 г. Резултатът е положителен. По неговите думи **„несъмнено интервенцията на Андрич е онази последна пословична капка, която повлиява окончателно върху съдбата на затворниците от Дахау“** (Франчич 1995: 558).

По стечение на обстоятелствата Андрич, авторът на есето „За раждането на фашизма“ и „Писмо от 1920 г.“, се намира в Берлин през 1940 г. – годината, решаваща за съдбата на затворените през 1939 в Сашенхаузен полски учени и преподаватели. Вече тече мащабна международна акция за освобождаването на краковските професори, затворени във фашистките концлагери. В акцията се включват значими световни институции, видни интелектуалци и учени от цял свят – от САЩ, Швеция, Швейцария, Испания. Както отбелязват Антони Яцковски и Изабела Солян, особено активни са съюзниците на Германия – Италия и Унгария (Яцковски, Солян 2009: 15 – 17). Намесва се и Ватиканът. Решаваща е ролята на Сръбската кралска академия, под претекст, че поддържа добро сътрудничество с немската наука (Вж. Пачинска, Бушко 1995: 241). Важна роля изиграва възможността да бъде убеден самият Бенито Мусолини да съдейства за освобождаването на лагеристите, което е трябвало да покаже „добрите“ интелектуални намерения на италианския фашизъм. Такива „хитрости“ са били необходими в името на каузата. Акцията е обект на досегашно издирване на документални и архивни материали, при което постепенно се изясняват елементи и подробности на нейната реконструкция (вж. Франчишек 2010, 55–59). Но името на Андрич продължава да бъде честен символ на успеха на хуманистичната и спасителна акция. Както справедливо показва Ян Вежбицки, разказът на Андрич „Писмо от 1920 г.“ съдържа перспективата на Втората световна война, а стихията на „омразата и ненавистта“ в Босна, от която бяга героят на разказа, е предобраз на фашизма. Ясно сочи към тази перспектива и смъртта на Левенфелд, който умира, убит от фашистите в Испания (вж. Вежбицки 1965: 78 – 87). То бива припомнено и по време на идеологическото покушение над Андрич през последното

двадесетилетие на XX век и „по случай“ 100-годишнината му (вж. Желински 2003: 332, 356).

В защита на защитника. Батовски и Андрич

„Пишещият тези думи беше сред тях“ – отбелязва през 1990 г. на страниците на в-к „Политика“ известният историк и филолог, славистът и балканистът Хенрик Батовски (1907 – 1999), един от професорите в Ягелонския университет, спасени от хитлеристки концлагер благодарение на застъпничеството на Иво Андрич. „Ето че той, училият някога именно в Краков, като посланик на предвоенна Югославия през 1940 г. в Берлин, прави първите стъпки за спасяването на затворените в концентрационния лагер в Захсенхаузен полски учени (главно от Ягелонския университет)“ (Батовски 1990: 3).

Дошло е време да бъде припомнен един от ключовите епизоди, които правят Андрич свой в Полша, нещо повече – приятел на тази страна и любим писател. „Андрич организира дипломатите на неутралните държави и се обръща към Хитлеровото Министерство на външните работи да освободи затворените – продължава с припомнянето изследвачът на дипломацията на XX век Батовски. – Разпространена сред неутралните държави, с чийто глас немците все още се съобразяват, тази акция в известна степен постига резултат (заедно с други подобни). Андрич беше и до края на живота си остана наш приятел“ (Батовски 1990: 3).

Батовски е един от спасените преподаватели, който успява да доживее до времето на превратна преоценка на Андрич. Неслучайно връзката Андрич – Батовски е измежду ключовите и довели до продължителен контакт и приятелство. Роденият в гр. Лвов учен е изявен славист и балканист, неговите балканистични интереси се проявяват рано, още през ученическите му години, и преминават в дългогодишна отдаденост на филологически и исторически начинания от най-разнообразно естество – от предговори и преводи на издания до монографични изследвания на историята, политиката и дипломацията⁶. Един от споделените интереси на Батовски и Андрич е поезията на Петър Петрович II Негош и по-специално – поемата му „Горски венец“, Батовски пръв превежда и издава тази поема на полски през 1932 г. и пише обширен предговор към изданието на избраните съчинения на Негош през 1958 г. (Батовски 1958) Полският балканист и славист е посветен в сложната историческа и политически конфликт-

⁶ Измежду по-важните му съчинения са: *Rok 1940 w dyplomacji europejskiej* (1981), *Między dwiema wojnami 1919 – 1939* (1988). Голяма част от по-ранните му изследвания са свързани с революционната дейност на Мицкевич.

на картина на Балканите. През периода 1930 – 1935 г. посещава балканските страни като кореспондент на „Слово Полске“ и „Куриер Варшавски“ и публикува ключови статии на страниците на споменатите издания⁷, а през 30-те години става секретар на Полско-южнославянското дружество.

Интересно е да се отбележи, че в балканистичната активност на Батовски присъства значим български момент, който бива определен от Себастиан Груджен като основополагащ за славистичните и балканистичните му интереси (вж. Груджен 2011: 167 –179). Той е един от младите членове на основаното от Боян Пенев Българо-полско дружество, определено от Груджен като „първата славянофилска организация“ (вж. Груджен 2011: 168). Седемнадесетгодишният Батовски се среща с Боян Пенев през 1924 г. в родния си град Лвов, където видният български полонист изнася лекции.

Моментът, в който Батовски припомня заслугите на Андрич за спасяването на полските учени и преподаватели, никак не е случаен. Иво Андрич от 15 години не е между живите, когато в Босна бива организиран комитет, който настоява за анулиране на Нобеловата награда, в навечерието на поредните братоубийствени балкански катаклизми от последното десетилетие на XX век. „Създаденият комитет отправя обвинение по адрес на починалия през 1975 г., обвинявайки го в сътрудничество с нацистите по време на Втората световна война – четем на страниците на полската преса. – Информация за това е публикувана в хърватския ежедневник „Вестник“. В писмо, отправено към Нобеловия институт в Стокхолм, комитетът твърди, че писателят е бил на услугите на генерал Милан Недич (1878 – 1946), премиер на колаборационисткото сръбско правителство по време на фашистката окупация на Сърбия през Втората световна война“ (Политика 1990: 2). През следващото десетилетие започва опит за изтриване на Андрич от босненската култура. „Мостът на Дрина рухна“ – гласи красноречиво заглавието на статията на Анна Узелац от 1997 г. на страниците на „Газета Выборча“. Кореспондентката в Сараево пише, че единственият южнославянски нобелист поляка е изчезнал от учебните програми. „Днес на територията на контролираната от босненските мюсюлмани територия на страната не може да се открият книги на Андрич. Могат да се намерят само в разрушените от снаряди сгради в центъра на Сараево, където антикварите продават книги отпреди войната. Нови издания няма“ (Узелац 1997: 12 – 13). Кореспондентката

⁷ Измежду тези публикации се откроява „Кралството на сърби, хървати и словенци“, публ. в „Слово Полске“ (Батовски 1928: 5).

припомня символиката на моста като връзка между хората, религиите и етносите в „Мостът на Дрина“ и цитира известните думи „Ако искаш да познаеш Босна, прочети Андрич“. В доста обширната статия на кореспондентката става дума и за превратните прочити на Андричевото творчество, съдържащи обвинения в негативно отношение на автора към босненските мюсюлмани, забравени са герои като Али ага от „Мостът на Дрина“. С една дума, целият онзи свят, който писателят е градил като единен, се поддава на болестта, която сам Андрич е идентифицирал – омразата. В защита на Андрич в Полша насочва перото си първият монографист на Андрич Ян Вежбицки, припомняйки пророческия разказ на Андрич „Писмо от 1920 г“. Той публикува статии на страниците на вестник „Политика“ и списание „Красногруда“. В началото на 1992-ра, годината на 100-годишния юбилей на писателя, Вежбицки пише статията „Откриването на ада“, в която казва: „Читателите на Андрич, Кърлежа и Църнянски, наблюдаващи днешната сръбско-хърватска война, не би трябвало да са изненадани – пише той, подчертавайки общността на споменатите автори. – Призраците оживяха. Съживиха ги съвсем конкретни хора. (...) Андрич знаеше какво ще стане, макар че през 1920 и 1922 г. не си е представял как точно ще се развие политическата съдба на Югославия“ (Вежбицки 1992: 19).

Дошло е време отново да бъдат прочетени творбите на Андрич. Актът на посегателство и превратното политизиране стимулира този прочит и довежда до нови публикации и издания. През 1995 г. отново излиза „Мостът на Дрина“. През 1994 г. се активизират публикациите на Андрич в литературната периодика. На страниците на литературното издание „Литература на швече“ е публикувана поредица негови творби, а симптоматичното „Писмо от 1920 г.“ излиза във фрагменти в „Пшегльонд литераци“ през същата година. Засилва се търсенето на неговия образ в рецепционното полско поле. Вслушването в неговото мълчание продължава.

ЛИТЕРАТУРА

Андрич 1988a: Andrić o sobie. Przemówienie wygłoszone w Sztokholmie po odebraniu Literackiej Nagrody Nobla za rok 1961. // Żorawski K. *Ivo Andrić*. Warszawa: Czytelnik, 1988, 103 – 107.

Андрич 1988b: Andrić o sobie. Z Przemówienia wygłoszonego w kwietniu 1964 roku podczas uroczystości, związanych z 600-leciem Uniwersytetu

- Jagiellońskiego. // Żorawski K. *Ivo Andrić*. Warszawa: Czytelnik, 1988, 107 – 108.
- Андрич 1988в:** Andrić, Ivo. *W dziesiątą rocznicę śmierci (1975 – 1985)*. Materiały sesji Zakładu Jugosławistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego (Red. Jan Wierzbicki). Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 1988.
- Батовски 1990:** Batowski, H. Listy do redakcji. W sprawie Ivo Andricia. // *Polityka*, 1990, № 35, 3.
- Батовски 1958:** Batowski, H., Wstęp. // P. Njegoš. *Wybór pism*. Wrocław, 1958.
- Батовски 1928:** Batowski, H. Królestwo Serbów, Chorwatów i Słowiańców // *Słowo Polskie*, 1928, № 333, 5.
- Берич 1999:** Berić, G. Druga śmierć Andricia. Tłum. D.J. Cirlić. // „*Gazeta Świąteczna*“ (dodatek „Gazety Wyborczej“), №7, 4 – 5 XII, 1999, 14 – 16.
- Бобровницка 1997:** Bobrownicka, M. W świecie zdominowanym przez strach. Systemy wartości i taktyki obronne. // *Krasnogruda*, 1997 № 6, 78 – 84.
- Бобровницка 1995:** Bobrownicka, M. *Narkotyk mitu*. Kraków: Uniwersytas, 1995.
- Бобровницка 1988:** Bobrownicka, M. Poszukiwania i niepokoje Andricia. // M. Bobrownicka. *Ivo Andrić. W dziesiątą rocznicę śmierci (1975 – 1985)*. Materiały sesji Zakładu Jugosławistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 1988, 7 – 23.
- Вежбицки 1965:** Wierzbicki, J. *Ivo Andrić*. Warszawa: Wiedza powszechna, 1965.
- Вежбицки (ред.) 1988а:** Wierzbicki, J. Słowo wstępne. // J. Wierzbicki. *Ivo Andrić. W dziesiątą rocznicę śmierci (1975 – 1985)*. Materiały sesji Zakładu Jugosławistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa, 1988, 5 – 6.
- Вежбицки (ред.) 1988б:** Wierzbicki, J. Ivo Andrić – perspektywy recepcji. [B:] *Ivo Andrić. W dziesiątą rocznicę śmierci (1975 – 1985)*. Materiały sesji Zakładu Jugosławistyki Instytutu Filologii Słowiańskiej Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa: Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, 1988, 107 – 117.
- Вежбицки 1992:** Wierzbicki, J. Odkrywanie piekła. // *Polityka*, № 3, 18.01.1992, s. 19.
- Груджен 2011:** *Grudzień Henryk Batowski o Chorwacji i Chorwatach (do 1939 r.)*. Literatura – polityka – historia.
<http://www.europa-centralis.hr/wp-content/uploads/2011/05/batowski.pdf>
- Груджен 2011:** Grudzień, S. Interdyscyplinarność w bułgaristycznej twórczości Henryka Batowskiego. // *Słupskie studia historyczne*, 2011, № 17, 167 – 179.
<http://ssh.apsl.edu.pl/baza/wydawn/ssh017/grudzien.pdf>
- Домбровска-Партика 2004:** Dąbrowska-Partyka, M. *Literatura pogranicza, pogranicza literatury*. Kraków: Uniwersytas, 2004.

- Желински 2003а:** Zieliński, B. Wokół Andricia jako pisarza dialogu międzykulturowego, // B. Zieliński. *Tradycja łacińska i bizantyjska wobec idei jedności europejskiej*. Pod red. A. W. Mikołajczaka i M. Walczak-Mikołajczakowej. Gniezno, 2003, 332 – 356.
- Желински 2003б:** Zieliński, B. Andrić kao afirmator kulturne simbioze u Bosni, // B. Zieliński. *Ivo Andrić i njegovo djelo*. Zbornik, Mostar: Sveučilište u Mostaru, Pedagoški fakultet, 2003, 25 – 36.
- Желински 2008:** Желински, Б. Иво Андрич, Иван Вазов и Христо Ботев като автори на межкултурен диалог: традиция, канон, идеи. // *Паисиеви четения. Интеркултурният диалог – традиции и перспективи*. Литературознание. Научни трудове, том 46, кн. 1, сб. Б. Филология. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“. Пловдив: Унив. издателство „Паисий Хилендарски“, 2008, 158 – 169.
- Живанович 1994:** Живановић, Ј. Андрићев Краков. // *Nauchni sastanak slavista u Vukove dane* (Београд), 1994, №1, 141 – 146.
- Жоравски 1988:** Żorawski, K. *Ivo Andrić*. Warszawa: Czytelnik, 1988.
- Игов 1992:** Игов, Св. *Иво Андрич*, София: БАН, 1992.
- Караулац 2003:** Karaulac, M. *Rani Andrić*. Београд: Prosveta, 2003.
- Лер-Сплавински 1995:** Lehr-Splawiński, T. Przemówienie Rektora U.J. // T. Lehr-Splawiński. *Kronika Uniwersytetu Jagiellońskiego za okres wojny 1939 – 1945 oraz za rok akademicki 1945*. H. Barycz (red.), Kraków: Universitas, 1946, с. 10.
- Пачинска, Бушко (ред.) 1995:** Ред. Paczyńska, I., Buszko, J. *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6.XI.1939 r.): dokumenty*. Kraków: Universitas, 1995.
- Бележка... 1990:** Notatka o powstaniu w Bośni i Hercegowinie komitetu żądającego anulowania literackiej Nagrody Nobla, przyznanej pisarzowi w r.1975. // *Polityka*, 1990, № 32, 2.
- Узелац 1997:** Uzelac, A. Most na Drinie runął. // *Gazeta Wyborcza*, № 252, 28.10.1997, 12 – 13.
- Франчич 1995:** Frančić, V. Relacja Vilima Frančicia dotycząca starań o zwolnienie krakowskich naukowców zatrzymanych w obozach po lutym 1940 r. // V. Frančić. *Podstępne uwięzienie profesorów Uniwersytetu Jagiellońskiego i Akademii Górniczej (6.XI.1939 r.) : dokumenty*. Wyb. I oprac. Paczyńska I., Buszko J. Kraków: Universitas, 1995, 544 – 548.
- Франчишек 2010:** Franciszek, W. Nieznane dokumenty – SONDERAKTION KRAKAU. // *Alma mater*, 2010, № 129, 55 – 58, <http://www2.almamater.uj.edu.pl/129/19.pdf>
- Яцковски, Солян 2009:** Antoni Jackowski, Izabela Soljan, SONDERAKTION KRAKAU. // *Alma mater*, 2009, № 118, 55 – 58, <http://www2.almamater.uj.edu.pl/118/03.pdf>